

הקבוץ כשותפות וכקהילה בהלכה *

ראשי פרקים

- א. הקבוץ כשותפות ממונית
- ב. סמכויותיהם וחובותיהם של חברי הקבוץ
- ג. עקרון השויון ומשמעותו
- ד. סמכותה השפטית של האסיפה הכללית

א

שאלה: מהו מעמדו של הקבוץ מבחינה ממונית? האפשר להתיחס אליו כשותפות ממונית, ואם כן מה המקור וההסבר ההלכתי לכך?

תשובה: הקבוץ — דינו כ"קהל" במקורות ההלכה, ומבחינה ממונית יש לראות את הקהל כשותפות, כמבואר להלן.

הרמב"ם פוסק: "שנים שאסרו הנאה כל אחד על חברו... אסורים בדבר שהם כשותפות כל אנשי העיר כגון... המרחץ ובית הכנסת והתיבה והספרים"¹. מפסקו זה של הרמב"ם לומדים שבני כל קהילה וקהילה בהלכה כשותפות בכל הנוגע לרכוש הקהילה.

משמעות קביעה הלכתית זו היא שעל כל אחד ואחד מהקהל מוטלת אחריות אישית לחלקו היחסי ברכוש הקהילה, בכל הנוגע למלוי התחייבויות וקיום מצוות הנוגעות לרכוש הקהילה. לדוגמא: כל אחד מחברי הקהילה אחראי באופן אישי לתשלום חובות הקהילה, אלא אם כן מוסכם מראש, או מקובל, שבני הקהילה

* המאמר ראה אור לראשונה, פרקים פרקים, במסגרת "דפי הלכה" שהתפרסמו ב"דיעון", — עלון פנימי היוצא לאור מדי שבוע בקבוצת בארות יצחק (כותב המאמר שימש אז כרב הקבוצה), ופורסם שנית בקובץ "תחומין" א'.

1 הלכות נדרים פ"ז, א—ב. ושם מבואר עפ"י המשנה נדרים מז, ב שבמה ששייך לכלל ישראל, כגון הר הבית והעזרות וכו' אין האחד יכול לאסור את של חברו, ועפ"י מש"כ הרשב"א מגילה כו, א יש לדון שהוא הדין בבית הכנסת של כרכים.

אינם אחראים בעבור תשלום חובות אלא כבחברה בע"מ². כמו כן כל אחד ואחד מחברי הקהילה, שלא ביטל את חמצו, עובר על "כל יראה וכל ימצא", אם נשאר ברשות הקהילה חמץ בפסח.³ בקבוץ בו יש חברים נכרים אין קדושת בכור לולד בהמה טהורה.⁴

מלבד זאת, מערכת היחסים של בני הקהילה, בינם לבין עצמם, בכל הנוגע להתייבויותיהם לקהילה, אף היא כזו של שותפים: "...יכולים לשנות ולתקן על פי השבועה דהו כשותפים זה עם זה, שיכולים להשביע אחד את חברו בשבועת השותפים".⁵

שותפות של בני הקהילה שונה אמנם משותפויות עסקיות בכך שבשותפויות עסקיות יכול כל שותף לצאת מן השותפות וליטול עמו את חלקו היחסי⁶ ואילו בשותפות שברכוש הקהילה אין השותף מקבל את חלקו היחסי בשותפות בשעה

2 ע' שו"ת הרשב"א א, תשעו והובא בשו"ע חו"מ קסג, ג בהגה. והרשב"א שם מדגיש שכן הוא מצד עיקר הדין אך המנהג אינו כן. (וכיוצא בזה מקובל היום בחברות. להתנות ולהודיע מראש שהן בערבון מוגבל, וכל המלוה כספים, על דעת כן מלוה). בתקנות הקבוץ נאמר בפירוש בסעיף 41 שאין לחברים אחריות אישית בעד חובות הקבוצה וכו'.

3 ומיירי שאין אחראי מטעם הקהילה לשמירת החמץ, שכן במקרה שהחמץ שמור באחריות, כאנו למחלוקת ראשונים בדבר, ראה רא"ש פסחים פ"א ס"ד.

* בדורות האחרונים עם התפתחות המושג "אישיות משפטית" וחברה בע"מ, יש שהבחינו גם מנקודת מבט ההלכה בין שותפות לבין צבור או אישיות משפטית שאז נחלשת זיקתו של היחיד ובעלותו על הרכוש המשותף. ולכן משמעות לא רק בדיני ממונות אלא אף בעניני איסור והיתר, כך, למשל, בעל מניות בחברת ביסקויטים, לא יעבור על אסור "בל יראה" בפסח. הדברים ארוכים, ואין כאן מקומם, ראה מאמרו של הרב שאול וינגרט, בספר זכרון לשמו, יד שאול, עמ' לה-ג, ולאחרונה, פסקי־דין רבניים, כרך י', עמ' 273, 285. מחבר המאמר הודיע לי שהוא ער למקורות אלו, אך אינו מסכים לחדושים אלו, ולדעתו כל חבר בקבוץ אחראי לבעור החמץ שבו. — הערת העורך.

4 שו"ע יו"ד שכ, ג וע' ש"ך שם ואין זה מקומו. וכן נפקא מינה לגבי ראשית הגז ע' במאמרו של הרב י. שטיגליץ שליט"א, הקבוץ בהלכה, בספר זכרון "זכור זאת ליעקב" לזכר יעקב פיירברגר הי"ד עמ' 61. ועוד נ"מ שטלית של קהל דינה כדין טלית של שותפים וממילא חייבים בציצית מדאורייתא, ע' שו"ע או"ח יד, ה וע"ע בחידושי רע"א על שו"ע יו"ד ער, א דפשיטא ליה דכשמקדיש ספר תורה לקהל גם הוא ממשיך להיות שותף בו. וע' שו"ת אגרות משה יו"ד חלק ב סימן לט שמורה שחייבים לטבול כלים שנרכשו ממדינה נכרית ודן אם יש למדינה דין שותפים. וע"ע להלן.

5 שו"ע חו"מ קסג, ג בהגה בשם הרשב"א. וע"ע שם סעיף ו בהגה "הקהל שותפים זה עם זה במיסים הקצובים", וע' סמ"ע שם אות לו בבאור הרמ"א, וע"ע שו"ע חו"מ קעו, כה. וכיו"ב לגבי זכויות בני הקהילה ע' שו"ת חתם־סופר חו"מ קג על חלוקת קצבה שהקהילה קבלה. ועוד נ"מ בדיני ממונות ע' שו"ת הרשב"א א, א, תתקלה שבני העיר עושים קנין אגב חלקם בקרקע בית הכנסת. וע' ב"ש אבהע"ו סימן כט אות ט, וכן בקצוה"ח על שו"ע חו"מ ר, אות א שחצר בית הכנסת כחצר השותפים לגבי האפשרות לזכות באבדיה.

6 הכל כמבואר בהלכות שותפים.

הקיבוץ כשותפות וכקהילה כהלכה

שעוזב את קהילתו.⁷ ונראה שהרמב"ם והפוסקים רואים גם מערכת ממונית כזו כשותפות משום שלכל בני הקהילה זכות החלטה בכל הנוגע לרכוש הקהילה, מוסדותיה ושרותיה,⁸ ולשון הר"ן: "שהם (בני העיר) יכולים למכרן, ז' טובי העיר כמעמד אנשי העיר והווי להו כשותפים".⁹ יתר על כן: הרי כל עוד חי בן הקהילה בקהילתו הוא נהנה בפועל מכל אשר לקהילה.¹⁰

על הקבוץ, בהיותו קהילה, חלות ההגדרות והקביעות ההלכתיות הנוגעות לקהילה, ובכלל זה אף הגדרת הקהילה כשותפות.

וחברי הקהילה בקבוץ, החילו את הכללים הממוניים, הנוגעים בשאר קהילות למוסדות הקהילה בלבד, גם על אמצעי היצור ועל חלק גדול מההשקעות הצרכניות, כל זאת בהתאם לתקנון הקבוצה שקבלו על עצמם (ראה להלן בתשובה ג).¹¹ חברי הקבוצה הם אפוא שותפים ביבול, במכונות החקלאיות, ובכל נכסי הקבוצה, בדיוק כשם שבני קהילה בעלמא שותפים בבית הכנסת ובבית המרחץ.

ב

שאלה: מה הם חובותיהם וסמכויותיהם של חברי הקבוץ?

תשובה: א. בני הקהילה חייבים לדאוג לארגון הצרכים החיוניים¹ לצבור כולו, ואשר אין ביכולתו של כל פרט ופרט לדאוג לקיומם בכוחות עצמו: "כופים בני העיר זה את זה, אפילו מיעוט כופים את המרובים, לעשות חומה דלתיים ובריח לעיר ולבנות להם בית הכנסת ולקנות ספר תורה נביאים וכתובים... והוא הדין לכל

7 כיו"ב ע' נדרים מו, ב לענין בית הכנסת, ובאחרונים שם.

8 ע' תומים על שו"ע חו"מ סימן ז אות יג. ובספר חוות-דעת ביאורים קס, ט וכן בנתיבות משפט האורים שא אות ו מבחין בין ממון הצבור שיש לו תובעים ובין ממון של עניים שאין לו תובעים.

9 נדרים מח, א.

10 ע' קצוה"ח לו, י שהגדיר שממון הקהל נחשב לכל אחד מהקהל כ"שלו ואינו ברשותו".

11 ובמקומות בהם אין תקנון רשמי הלא יש תקנון מוסכם בע"פ בין החברים, למעשה אין הבדל בין אורחות החיים בקבוצים בהם יש תקנון רשמי ובין קבוצים בהם התקנון בע"פ, וראה תשובה ג הערה 2, והתקנון כולל לא רק הסכם שותפות כי אם גם קבלה של מנהג טוב גם במה שאינו נוגע במישירים לממון השותפות, ראה להלן תשובה ג.

1 בלשון השו"ע בענין דומה — "צורך גדול" (חו"מ קסא, א), ובעל ערוך השלחן הגדיר: "הכרחי לעיר על פי ראות עיני בית דין" — חו"מ קסג, יא.

צרכי העיר... וכופים בני העיר זה את זה להכניס אורחים ולחלק להם צדקה וליתן בחוך כיס של צדקה..."²

ב. כל שאר צרכי הקהילה וסדריהם נקבעים על פי החלטת רב התושבים³ כפסק השלחן ערוך: "כל צרכי צבור... יש להושיב כל בעלי בתים ויקבלו עליהם שכל אחד ואחד יאמר דעתו לשם שמים וילכו אחר הרוב"⁴. סמכות הרוב מוגבלת "שאינ כח... לתקן דבר כי אם על פי הדין והמשפט... ואין לרבים כח לגזול היחיד... ולכן פשוט הוא שאין כח ביד בני העיר לתקן תקנות רק מה שבידם מכה הדין ולא מה שתעלה על רוחם וזה לא היה ולא יהיה"⁵.

ג. בני הקהילה רשאים לתקן תקנות בכל תחומי החיים אשר מטרתן להעלות את הרמה הרוחנית והמוסרית בקהילה⁶ ועל פי דין חייבים כל הדיירים בקהילה לציית לתקנות אלה.⁷ ופוסק בעל השלחן ערוך: "הנשבע שלא להכנס בתקנת הקהל הוי שבועת שוא, ועל כרחו חל עליו תקנת הקהל"⁸. ומסביר הגר"א: "דהוי כנשבע

2 שו"ע חו"מ קסג, א. ודוגמאות נוספות לצרכים ולהוצאות חיוניים ע' שם בכל הסימן בענין חפירת בורות מים, בנית מקוה, הוצאות הכרוכות בהענשת עבריינים, שכר מלמד תינוקות. וע' שו"ע או"ח נה, כא-כב בענין הוצאות הכרוכות בקיום מנין בימים נוראים.

יש להעיר כי אף שבדרך כלל אין שותף אחד כופה את חבריו במה שלא סוכם ביניהם מראש, הרי שמצאנו שבעניינים החיוניים לשותפות יש כפיה ע' שו"ע חו"מ קסא, א.

3 כידוע נחלקו הראשונים אם רשאי רוב הצבור להחליט בנגוד לדעת המיעוט, ודעת ר"ת שאי אפשר לכופו יחידי, ומכל מקום נהגו בכל תפוצות ישראל שמחליטים על פי הרב. כפי הכרעת הרמ"א בחו"מ סי' ב, וכתב בשו"ת חת"ס חו"מ קטז שגם ר"ת מודה שכך המנהג, ואין זה המקום לדון בסמכויות מנהיגי הקהילה — טובי העיר.

4 שו"ע חו"מ קסג, א בהגה. ויש להעיר כי אף שבסתם שותפים אי אפשר לכופו בעניני השותפות אפילו אחד מן השותפים — ע' שו"ע חו"מ קעו, מ בהגה — מכל מקום יכולים השותפים להתנות מראש כי יסכימו בכל ענין השנוי במחלוקת, לעשות כדעת הרב. וכן נוהגים למעשה, בפרט בשותפויות בהן יש הרבה שותפים.

5 שו"ת הרמ"א, מהדורת ד"ר זיו, ירושלים תשל"א, סי' ע"ג, ושם מצייני גם לשו"ת הרשב"א א, תשפת, וכן שו"ת הריב"ש תעו, בענין הצורך שכל הקהל כולו יסכים לתקנה מסוימת העשויה לפגוע באחד מן הקהל. וע"ע בשו"ת חת"ס חו"מ סא, המזכיר את שו"ת הרמ"א.

דע שיש הגבלות נוספות לתקנות הקהל, ובין השאר אין הקהל יכול לשנות מנהג המקובל בקהילה, ללא נמוק כבד משקל, ע' בהגה שו"ע חו"מ סימן ב וכן חו"מ רלא, כח בהגה. וע"ע בהרחבה בפתחי תשובה על שו"ע חו"מ קסג אות א וכן על שו"ע חו"מ ב אות ג, וכן יש מן הפוסקים הסבורים שאין לקהל לתקן אם לא בהסכמת חכם העיר, ע' פתחי תשובה על שו"ע חו"מ רלא, כח אות ו, ואין זה המקום להאריך בכל זה.

6 ע' רמב"ם מכירה יד, ט חו"מ ב. ועל תקנות שונות ע' בשו"ע יו"ד סימן רכח, ובעניני ממונות תקנות רבות בשו"ע חו"מ, וגם כאן לא נאריך בבירור ההגבלות החלות על תקנות אלה. (כגון שצריך שהתקנה תתקבל ובלשון חז"ל — "שהצבור יכול לעמוד בה").

7 בדבר חובות של אורחים בקהילה ע' שו"ע או"ח תסח, שו"ע יו"ד ריד, ב ושם רכח, לג בהגה ועוד.

8 שו"ע יו"ד רכח, לג.

לבטל את המצוה כמו שכתוב... 'ושמרתם את משמרתתי' — עשו משמרת למשמרתתי, ונתנה תורה רשות... לעשות תקנות וסייגים".⁹
ד. במקרה של אי ציות להחלטה של הקהל¹⁰ — "נוהגים בכל מקום שטובי העיר כבית דין הגדול ומכים ועונשים והפקרם הפקר".¹¹
ה. כאשר יחידים בקהילה נהגו במנהג טוב ובמשך הזמן התפשט המנהג והתקבל בקהילה, מקבל המנהג תוקף ומחייב את כל בני הקהילה ואף את הדורות הבאים באותה קהילה.¹²

ג

שאלה: האם עקרון השויון, כפי שהוא מנוסח בתקנון הקבוצה, מחייב מבחינה הלכתית? ואם כן, האם מותר לקבוצה לאפשר נסיעות לחו"ל (שלא לצורך חיוני אלא לשם טיול וכד') במתן ימי חופש נוספים, רק לחלק מן החברים?

השובה: כאשר אדם מתקבל כחבר לקבוצה הוא מקבל על עצמו את החובות, ורשאי לקבל את הזכויות המפורטות בתקנות הקבוצה.¹
תקנון הקבוצה קובע שאחד מיסודותיה הוא "קיום חברה שיתופית המאורגנת על יסודות של בעלות הכלל על הקנין, עבודה עצמית, שויון ושיתוף בכל שטחי היצור הצריכה והחינוך".²

לפיסקה זו בענין שויון משמעות הלכתית כפולה:

(א) הסכמה לאורח חיים כזה היא בבחינת מנהג טוב שאדם מקבל על עצמו מנהג שעיקרו מניעת קנאה שנאה ותחרות בין אדם לחברו.³

- 9 באור הגר"א שם. ולפי דרכנו למדנו שלדעה זו כח הסנהדרין לתקן תקנות מכח היותם שלוחי דין, ויש אפשרות שכח זה יחזור לקהל עצמו. (ע' בחידושי הגר"ז על הרמב"ם סנהדרין ה, א שחוקר האם הסנהדרין ממנים כהן גדול מדין בי"ד או מדין שלוחי קהל, וכיו"ב יש לחקור בענין הסכמת הסנהדרין לצאת למלחמת רשות ועוד ואכמ"ל). ואין זה המקום לדון באריכות ביסוד סמכות הקהל, השיטות שבענין זה והנ"מ שביניהן.
- 10 וכן עבריינים בכלל.
- 11 שו"ע חו"מ ב. ושם בשו"ע שדנים גם עונש מיתה, וע' באחרונים שם.
- 12 שו"ע יו"ד ריד, א-ב וע"ע חוות יאיר סימן קכו.

- 1 ואין זה המקום לדון בפעולת הקנין.
- 2 תקנון הקבוצה סעיף 3. וידוע שלא כל הקיבוצים קבלו תקנון זה ככתבו וכלשונו בהחלטה רשמית, אך אפשר בדין זה ובדיונים אחרים להסתמך על התקנון שכן בפועל נשמרים רוב סעיפיו כבר שנים רבות.
- 3 ע' שו"ע יו"ד סימן ריד. ויש לדון בתוקף תקנות הקהל בענין זה ובענינים אחרים הנוגעים לתקנון, ואין זה מקומו.

ב) לעקרון השויון משמעות בידיני ממונות, מאחר והתקנון מהווה הסכם שותפות בין שותפים. על פי עקרון זה מוסכם בין השאר שכל חבר וחבר חייב לעבוד אותו מספר ימים בשנה, חייב בתורנויות במדה שוה, וזכאי לאותו מספר ימי חופש.⁴ הקטנת מספר ימי העבודה הנדרשים מחבר אחד פוגעת בשאר החברים. העדרות מעבודה מקטינה את הכנסות הקבוצה וממילא את חלקם של החברים ברכוש הכלל. כמו כן מוטל בכך עומס נוסף על החברים.⁵ לעתים יש והעדרות מעבודה מונעת מחברים מסוימים קבלת שרותים נחוצים, וגורמת צער ועגמת נפש. מכאן שחבר העובד מספר ימים קטן יותר גוזל את חבריו, שהם חבריו לשותפות, וכל מי שנותן לכך יד, מסייע לדבר עבירה.

לפי סדרי נסיעות לחו"ל של הקבוצה משתתפת הקבוצה במספר ימי עבודה מסוים של הנוסע לחו"ל, גם אם הנסיעה לצרכי בילוי, וזאת למרות שרק חבר שקיבל כרטיס מקרוביו וידידיו, נהנה מימי חופש אלו ומי שלא קיבל כרטיס נסיעה אינו נוסע ואף אינו מקבל ימי חופש. הענקה זו של ימי חופש נוספים רק לחלק מן החברים עומדת בניגוד להסכם השותפות דהיינו תקנון הקבוצה, בו נאמר כי "האספה הכללית... רשאית להחליט בכל ענין... שאינו מנוגד ליסודות הקבוצה".⁶

אפילו אם רוב החברים מסכימים "לותר" ומוכנים לאפשר לחברם לקבל ימי

4 למעשה יש הבדל בין הדרישות מחברים ובין הדרישות מחברות וכן יש התחשבות בגיל החבר וכו' אך חמיד נשמר הכלל של שויון בין החברים הנמצאים באותו מצב ועי' להלן הערה 6. וכדי להשוות בין המאמץ הנדרש מכל אחד באופן אבסולוטי (עד כמה שאפשר למדוד בעיני בשר ודם ועד כמה שאפשר להתחשב בחריגים) קבעו שעות עבודה וימי עבודה שונים, לחברים במצבים שונים, וכל זאת בהתחשב כמצבם הגופני של החברים וכו'. כמו כן יש התחשבות בחברות שעול סידור הבית מוטל עליהן. ויש להעיר כי לפי התקנון: "חייב החבר להעמיד לרשות הקבוצה את מלוא כח עבודתו" (סעיף 46). ומשמעות הדבר שכל אחד ואחד יבחן את עצמו ולאור מצבו הגופני יעבוד ימים ושעות כפי יכולתו, אחד המרבה ואחד הממעיט, אלא שבפועל אין הצורך יכול לעמוד בדרישה לא מוגדרת זו ולכן נקבעו שעות עבודה מוגדרות. ואין לראות בכך סטייה מהתקנון אלא רק פירוש מחדש, שבסופו של דבר אינו עומד בניגוד לסעיפים אחרים שבו, ובעיקר אינו סותר את עקרון השויון.

5 מובן שקשה לאמור את הנוק המדויק, ואף יש להבדיל בין נסיעה בעונה בוערת ובין נסיעה בעונת מעבר, אך בכל מקרה יש פגיעה בענף ובחברים העושים תורנות השייכים לענפים אחרים וכו' ודין פרוטה כדן מאה.

6 סעיף 86. לכאורה אפשר לטעון כי בתקנון נאמר שיש לחברים "זכויות שוות בתנאים שרים" (סעיף 64) ותנאי זה מקוים, שהרי כל מי שכידו כרטיס נסיעה רשאי לקבל ימי חופשה ולנסוע לחו"ל אלא שכונת התקנון ב"תנאים שרים", היא מבחינת התנאים האישיים של החבר (המין, הגיל, מצב הבריאות וכו') ולא בהטבות המובטחות לחבר על ידי גורמי חוץ. ואם לא יתקבל פירוש זה — יאבד מושג השויון, ועמו כל הקבוץ במתכונתו הנוכחית, את כל משמעותו.

חופשה נוספים, אין ליתורם תוקף על פי דין, מכיון שלמחילה בהסכם השותפות יש תוקף רק כאשר כל השותפים, ללא יוצא מן הכלל, מוחלים.⁷ כדי שיהא מותר לחבר לקבל ימי חופש נוספים, ושיהא מותר לקבוצה לתת ימי חופש, לנסיעה של בלוי, אפשר לנקוט באחת משלש דרכים: (א) לקבל הסכמת כל חבר וחבר לנסיעה.

(ב) לשנות את תקנון הקבוצה. ראוי לציין כי כדי לשנות סעיף הנוגע ליסודות הקבוצה יש לקבל "החלטה של שלשה רבעים מכלל חברי הקבוצה" וכן דרושה "הסכמה בכתב על ידי התנועה".⁸

(ג) כאשר חבר נוסע לחו"ל, ומקבל ימי חופש נוספים, יקבלו כל החברים מספר זהה של ימי חופש.⁹

וראוי להתכונן בדברי הרמב"ם: "אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן העכו"ם ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה",¹⁰ יש להצטער על עצם הנסיעות לחו"ל, שלא לאחד מהצרכים המנויים ברמב"ם,¹¹ ובמיוחד על כך שהקבוצה מעניקה ימי חופש נוספים לנוסע לחו"ל ואינה מעניקה ימים אלה לנופשים בארצנו הקדושה.

ד

שאלה: מהי סמכותה השפטית של האסיפה הכללית במיוחד לאור הרושם שיש חברים המצביעים תחת השפעת לחצים ונגיעות אישיות?

7 ע' שו"ע חו"מ קעו, מ בהגה וע"ע חשבת הרשב"א א ה, קעח מדין הסכמת כל הקהל. ואין כאן מקום לומר שיש תקנת הקהל בדבר שהרי אפליה אינה תקנת הקהל אלא ההפך ח"ו, וע' בחשוכה הקודמת הערה 5.

8 סעיף 118. ושנוי תקנון הקבוצה אפשרי רק מכאן ולהבא, וכל המצטרף לקבוץ, מצטרף על דעת כן, אולם בכל הנוגע למה שכבר נעשה הרי זה "מעוות לא יוכל לתקון" ויש לעשות כמצוה באות ג או לדרוש מהחברים שכבר קבלו ימי חופשה שלא כדין, להחזיר את ימי החופש שנטלו.

9 פתרון זה עונה רק לשאלת המשמעות הממונית, מצד גדרי שותפות, של הנסיעה, אך אין בו בכדי לשקור את הרושם שהקבוץ אינו עומד במנהג הטוב בענין שויון, מנהג אותו קבלו החברים על עצמם. ומכיון שנפרצה פירצה זו במקום אחד, שוב יהא קשה לדרוש מחבר לשמור על שויון, כמה שאינו נוגע לשותפות, בענינים אחרים. ולתקן בתחום זה, צריכה הקבוצה להודיע במפורש, שבדעתה לאפשר לכל החברים לקבל ימי חופש לנסיעה, במקום או במאוחר. ובכל מקרה אין הקבוצה צריכה לאפשר לכולם לנסוע באותה שנה שהרי מקובל גם על דעת תקנון הקבוצה כי הביצוע המעשי של עקרון השויון ייעשה "בהתאם לכללים ולפי סדרי ביצוע שהקבוצה קבעה" (סעיף 64).

10 הלכות מלכים ה, ט וע"ע משנה ברורה על שו"ע או"ח תקלא ס"ק יד.
11 ולגבי נסיעות לביקור בני משפחה בחו"ל יש לדון בפעם אחרת. וע"ע מאמרו של הרב ש. ישראל י שליט"א, יציאה לחו"ל למטרה לימודית, שמעתין, גליון 10.

תשובה: מבחינה הלכתית מקבילה סמכות האסיפה לסמכות "בני העיר" או "טובי העיר" בקהילה היהודית.¹ ופסק בעל השלחן ערוך: "טובי הקהל הממונים לעסוק בצרכי רבים או יחידים הרי הם כדיינים".² והוסיף בעל השלחן ערוך ש"דינים דין", אפילו כאשר הם מכריעים בעניינים שהם נוגעים בהם באופן אישי ויש חשש למדת האובייקטיביות של הדין.³

על כן, גם לאסיפת הקבוצה, רשות וסמכות להכריע, אף אם יש רושם ששאלות מסוימות נדונות באסיפה תחת השפעת לחצים או נגיעות אישיות.⁴

כיוצא בזה נהגו בקהילות ישראל לקבל, בשעת דיונים בעניני העיר, גם עדים פסולים: "נהגו לקבל עדים מהקהל על תקנתם והסכמתם... ועל כל עניניהם, וכשרים אפילו לקרוביהם..."⁵. והטעם לכך מצאנו בתשובות הרשב"א: "לא יהיה תיקון לעולם לצרכי הצבור אם נאמר... שהצבור צריכים להביא מן החוץ עדים כשרים לכל הצבור, שלא יהי להם שום קירבה עם אחד מן הציבור, ולא ימצא לעולם אלא אחד מאלף"⁶...

אולם בקהילות ישראל, יכול היה לתבוע לדין תורה את קהילתו, כל מי שחשב שהקהילה פגעה בו שלא כדין, בקבלה החלטת המנוגדת ליסודות הקהילה היהודית או חורגת מסמכויותיה.⁷ כאשר הקהילה היתה נתבעת לדין תורה, לא היתה יכולה

1 טובי העיר יונקים את סמכותם מבני העיר, ויש אף מן הפוסקים שמצריכים שהחלטות של טובי העיר תתקבלנה במעמד אנשי העיר, ע' שו"ת המביט ח"א פד, ואין זה המקום להאריך בכך, וע' שו"ע חו"מ קסג, א בהגה ש"יש להושיב כל בעלי בתים הנותנים מס... וילכו אחר הרוב".
2 שו"ע חו"מ לו, כב וע' שו"ע יו"ד רנג, ג.

3 שו"ע חו"מ ז, יב. ויש להעיר כי בשו"ע חו"מ קסג, א בהגה מצאנו בענין דיון צבורי "ויקבלו עליהם שכל אחד יאמר דעתו לשם שמים" וכעת לא נהגו כן ויש לשקול אם ראוי לתקן תקנה כזו בימינו. ואם יש נושאים מוגדרים שלגביהם יש חשש שהדין יהיה לא עניני, יכולה האסיפה עצמה להחליט, שהחלטות באותם תחומים תתקבלנה רק ברוב מיוחס, או בהצבעה בכתב בהשתתפות אחוז גבוה של החברים וכיו"ב, תקנות שיבטיחו שהחלטות חשובות לא תתקבלנה על ידי רוב מקרי שנכת באותה אסיפה, ושהיה לו ענין מיוחד שהחלטה זו או אחרת תתקבל או תדחה.

4 ויש לדון מה דינן של החלטות אישיות שהתקבלו בלחצים ואין זה המקום להאריך בכך וראה הערה 10. כמו כן יש לדון מה נכלל בגדר "לחצים".

5 שו"ע חו"מ לו, כב.

6 חלק א' סימן תרפ.

7 א' אפשר לתבוע את הקהילה אם פועלת בהתאם לסמכויותיה (ע' תשובות א ב) והתביעה יכולה להיות רק אם האסיפה חרגה מסמכויותיה כגון שנהגה בניגוד לעקרונות הצדק והשוויון (ע' למשל תשובה ב), או בניגוד לנוהל התקין (כגון במקרה שלא פורסם מראש סדר יום וכד') וכיו"ב. ובדיון על תקנון הקבוצה, שיערך בעז"ה בקרוב, ראוי להוסיף סעיף מפורש כי יש זכות לחבר לפנות לבוררות או לדין תורה, אם האסיפה חרגה מסמכויותיה, בדומה לנאמר בסעיף 113 בענין סכסוך שבין הקבוצה ובין חבר לשעבר. ועיין להלן. (וגם שם ראוי לציין שאפשר לפנות גם לדין תורה).

לסרב להופיע בדין בטענה שהיא רשות שיפוטית עצמאית שכן "פשיטא היא שלא יעמוד לדין בפניהם ("טובי העיר") כי איך ידונו הם על עצמם?"⁸ וכיוצא בזה מצאנו שאפילו "מלכי בית דוד... יושבים ודנים את העם ודנים אותם אם יש עליהם דין"⁹.

וכן חבר, החש עצמו נפגע מהחלטת אסיפה, ולדעתו נוגדת ההחלטה את יסודות הקבוצה או התקבלה בצורה בלתי חוקית, יכול לתבוע את האסיפה לבוררות או לדין תורה בפני דיינים כשרים, והאסיפה תמנה נציגים, שיופיעו בשמה ויטענו בעבורה בדין שייערך.¹⁰

8 שו"ת הרא"ש כלל נח סימן ז. ובפוסקים יש תשובות בשאלות מעין אלה ע' תשובה ב הערה 5. וע' בחוברת חוק ומשפט בחברה הקבוצית בהוצאת הקה"ד, סיון תשכ"ד. דבריו של הח' משה אונא בעמ' 63 ובו בקורת על סעיף 112 בתקנון לפיו המזכירות היא הפוסקת בסכסוכים בין חברים. ומסקנתו: "בוה אני רואה בטוי לגישה לא נכונה ולתפיסה שאינה יכולה לעמוד לא במבחן העקרונות ולא במבחן המציאות". ואם הדבר כן, בסכסוכים שבין אדם לתברו (ועל כן נצטרך לדון בפעם אחרת בעו"ה) ק"ו בן בנו של ק"ו שהדברים נכונים בסכסוכים שבין חבר והאסיפה.

9 רמב"ם סנהדרין ב, ה. וגדולתם של מלכי בית דוד (בנגוד למלכי ישראל) שמרצונם קבלו עליהם להיות נכנעים לדברי תורה ומהם נלמד לכל מנהיג ולכל קהילה בישראל ובפרט ראוי לה לקבוצה הדתית "הרואה את עצמה כמגשימה רעיון תורה ועבודתה... על פי ההלכה ומסורת ישראל". (תקנון הקבוצה סעיף 3) לנהוג כן, וראה להלן.

10 בתקנון קבוצה סעיפים 112 וכן 113 נדונים דרכי ישוב סכסוכים בקבוצה (ולפלא שלא נזכרה שם האפשרות של סכסוך שבין החבר והקבוצה בשעת היותו חבר בקבוצה אלא רק סכסוך בין חבר לשעבר ובין הקבוצה) ומשתמע כאילו האסיפה תקבע גם בתביעות. בענין החלטות המנוגדות לתקנון. כן אף משתמע לכאורה מפקודת האגודות השיתופיות סעיף 152) שהאגודה היא הקובעת את סדרי ישוב הסכסוכים. אולם שופטי בית המשפט העליון העירו בכמה הזדמנויות שאגודה רשאית לדון רק בעניינים שהם בגדר "ניהול פנימי" ולא בשאלות של "ענין חוקתי" ראה ע.א. 55/95 פד"י יג (2) עמ' 856 ואילך וכן המרצה 554/64 פד"י יט (1) עמ' 319 ואילך ושם דברי השופט זוסמן: "האוטונומיה של האגודה היא שלטון בית במסגרת החוק. אין זה התר לחרוג ממסגרת החוק, ועינו של בית המשפט פקוחה למניעת מעשה בלתי חוקי... פעולתה של האגודה מעבר לסמכויותיה. אינן רק ענין לחברי האגודה לענות בו. יתכן שיהיו אפילו לרוחם של רוב החברים אך הדבר עלול להפוך תקלה לצבור ולא מן הראוי להשאיר את בירונו ביד מוסד פנימי". אגב, גם בעניינים של ניהול פנימי עשוי בית משפט להתערב כשנתקבלה החלטה שאינה בתום לב אלא מתוך שיקולים לא ענייניים כגון נקמות וכד' ראה פס"מ ל"ד עמ' 355 ואילך, בענין הוצאת חבר מהאגודה. ובכמה משפטים נידונו חריגות של אגודות שיתופיות מהתקנון ראה פס"מ לד עמ' 355 ואילך וכן פד"י כד (1) עמ' 269 ואילך.

בין אם תקנון הקבוצה נקבע על ידי החברים במסגרת פקודת האגודות השיתופיות ("ובדבר שבמקום נתאו קיים") ובין אם תקנון הקבוצה נקבע מתוך זיקה לדין תורה, אין מקום לקביעה של הח' ג'שה אונא ב"עמדים" 378 מטבת תשל"ח עמ' לפיה "...מתר למוסדות לנהוג גמישות מסוימת בהחלטותיהם". הדברים נכונים לגבי עניינים שהם בגדר "ניהול פנימי" אך לא בשאלות של "ענין משפטי" וכפי שנתבאר לעיל, ורק דין תורה יקבע מה בסמכות הקבוצה ומה הוא בגדר עוות וקיפוח.

הבעלות על רכוש הקיבוץ

בדפי הלכה אחדים הגדרתי את רכוש הקיבוץ מבחינת הלכתית כרכוש של שותפים. ברצוני לבסס בקצרה את ההגדרה הזאת, וגם להציג חלק מהמסקנות הנובעות ממנה.

א. דינה של חברה בע"מ:

1) במשפט המודרני קיים המושג "ישות משפטית נפרדת", לגבי חברה הרשומה כחוק. פירוש המושג הוא שהמשפט המודרני מתייחס לחברה כאילו אין היא קשורה כלל לבעליה. תביעה שיש לאדם כלפי החברה אי אפשר להפנותה כלפי הבעלים. יתכן שחברה תפשוט את הרגל ולא תוכל לשלם את חובותיה, ובעלי החברה יוכלו להמשיך לחיות חיי רווחה כמקודם, שהרי נתנו לחברה מעמד עצמאי בלתי תלוי ובלתי קשור בהם. גם הקיבוץ הוא אגודה בע"מ הרשומה כחוק.

2) הפוסקים בדורות האחרונים דנים הרבה בשאלה, האם המושג "ישות משפטית נפרדת" יש לו מקור או מקום בהלכה. ויש לדבר תוצאות מרחיקות לכת. למשל: אם נאמר שהבעלות על קיבוץ לביא איננה בידי חברי לביא אלא בידי "האגודה קיבוץ לביא בע"מ", בעל בית דמיוני כזה — כי אז רכוש הקיבוץ פטור מכל המצוות. שהרי התורה, בניגוד למשפט המודרני, מצווה רק את בני ישראל אבל לא גופים דמיוניים. אז אין צורך לבדוק חמץ במוסדות הקבוצה אלא רק כל אחד בדירתו הפרטית, אין חיוב תרו"מ וכו'. ולא רק זה, אלא אז, כנראה, אין גם מקום לאסור "לא תגנוב" על הגנוב מהקיבוץ שהרי הבעלים המשונה והדמיוני של הקיבוץ איננו אדם כלל. אין כאן אלא קופה שמנהליה הם אנשים נבחרים מלביא, אבל בעלים אנושיים אין לה. דוגמא לדבר: הרשב"א כתב בתשובה תרס"ט שקופה של תלמוד תורה מותר לגבאי מעיקר הדין להלוותה ברבית. והטעם — אין כאן מלוה יהודי. גבאי הרי אינו בעל הכסף אלא רק המנהל. והתלמידים, גם הם אינם בעלים, כמובן.

3) רוב הפוסקים הכריעו, שאין שום יסוד בהלכה לקבל את המושג של ישות

משפטית נפרדת. כל חברה בע"מ יש לדון אותה כשותפות. אמנם שותפות עם תנאים מגבילים כמו שיתבאר בהמשך, אבל מכל מקום שותפות היא, ובעלי המניות, או אצלנו, חברי הקיבוץ — הם בעליה. על פי זה היו שאסרו לקנות מניות בחברה שיש לה חמץ ואינה מבערת אותו, מפני שבעל המניה הוא שותף. ואחרים טענו, שמכיון שהשותף הזה אין לו על פי התנאים זכות לקבוע מה ייעשה בנכסי החברה — אין זה נחשב כשלו לענין חמץ. ומכל מקום, בקיבוץ שבו החברים גם מנהלים את רכוש הקיבוץ, הריהם כבעלים ממש.

4) אף על פי שאין ההלכה מתיחסת ל"ישות משפטית נפרדת", והיא רואה אותה ככל שותפות, בכל זאת מקבלת ההלכה את מושג הערבון המוגבל. הכיצד? — אם אדם לווה ממני כסף, ומתנה אתי מראש שאת החוב אהיה רשאי לגבות רק מנכסי בית מלאכה מסויים שלו, והסכמתי לתנאי, ברור שאם בית המלאכה ישרף אפסיד את כספי גם אם הלווה הוא עשיר כקורת. מפני שרשאי אדם להתנות תנאים על ממונו וההלכה מתחשבת בתנאיו. ואם כן, כל הרושם חברה בע"מ הרי הודיע שתנאיו הם שאין גובים חובות החברה אלא מהערבון המוגבל.

ב. ה"שותפות" בקיבוץ:

1) אם ישאל השואל: איך אפשר לראות את הקיבוץ כשותפות, והרי הנכנס לקיבוץ נעשה שותף ממילא מבלי להשקיע פרוטה, והעובד את הקיבוץ איננו יכול לקחת את חלקו בשותפות? — תשובתו, גם זה מתנאי השותפות, שמכיון שאין כוונת השותפים להתעשר ולעשות איש לביטו, אלא לבנות ישוב בארץ ישראל, על כן התנאים יהיו כאלה, שהנכנס שלא השקיע כלום יהיה שותף בנכסים, והיוצא אין לו בצאתו אלא מה שכתוב בתקנון.

2) ואמנם זו שותפות מיוחדת במינה, אבל מצאנו דוגמה לה במשנה (נדרים דף מז:). כידוע, יכול אדם לאסור את נכסיו בנדר על חברו. המשנה אומרת שאיסור זה יחול גם על חפצים שהמדיר והמודר שותפים בהם, ואז ייאסר על המודר להשתמש בחפצים אלה בגלל חלקו של המדיר. ואומרת שם המשנה, שהמודר אסור להשתמש בבית הכנסת ובארון הקודש וברחבה ובמרחץ של העיר. לעומת זאת רשאי הוא להשתמש בבורות שבדרך, ובהר הבית. הרי אנו למדים מכאן, שהמדיר הוא שותף ממש (יש לו בעלות לאסור בנדר) בבית הכנסת וברחבה של העיר. אף על פי שמי שמתישב בעיר בודאי אינו קונה לו בכסף חלק ברחבה, וגם כשיוצא אינו מקבל תמורה למה שהוא משאיר, בכל זאת, כל זמן שהוא תושב בעיר, הוא נחשב שותף בדברים האלה, ויכול לאסור את נכסיו. אמנם בורות שבצד הדרך אין לו בהם שותפות, כי הם אינם כלל בבעלותם של אנשי העיר. שהרי את

הבעלות על רכוש הקיבוץ

בית הכנסת רשאים מנהיגי העיר למכור כמבואר במסכת מגילה פרק בני העיר, אבל הבור, שהוא משמש גם את העוברים ושבים, אין עליו שום בעלות מוגדרת. (3) סיכום הדברים הוא שדיני ממונות בין החבר לבין הקיבוץ הם כיחס שבין שותף לרכוש השותפות. ואף על פי ששותפות זו שונה בפרטים רבים משותפות מקובלת, אין זה משנה. שהרי למדנו שיכול אדם להתנות בדבר שבממון. (4) וידעתי גם ידעתי שיהיו חברים שהמילה שותפות תקומם אותם, מפני שהשותפות מתקשרת בדעתם עם בעלי עסקים שכל אחד מהם לוקח חלק בשותפות רק למען רווחיו הפרטיים, בעוד שחברי קיבוץ בדרך כלל כוונתם בעיקר בניית הכלל. אבל יש לדעת, שהבחנה זו שהיא חשובה מאוד כמישור הערכי והמוסרי, איננה משנה ולא כלום לגבי ההיבט המשפטי. וכבר ראינו שתושבי העיר נחשבים לשותפים בבית הכנסת שבעירם, אף על פי שגם שם אין כוונתם לרווחי הפרט.

מושג הערכות במצוות אצל חכמינו הראשונים

שנינו במס' ראש־השנה (כ"ט.ט.): "חרש שוטה וקטן אין מוציאין את הרבים ידי חובתן. זה הכלל: כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן". ומביאה על זאת הגמרא: "תני אהבה בריה דרב זירא: כל הברכות כולן, אע"פ שיצא — מוציא" וכו'.

המפרשים חשו בסתירה בין דברי המשנה, "כל שאינו מחוייב בדבר, אינו מוציא את הרבים ידי חובתן" לבין דברי אהבה בריה דרב זירא "אף על פי שיצא מוציא" (והרי יש כאן גם חשש ברכה לבטלה). ועל כן מפרש רש"י: "שהרי כל ישראל ערבין זה לזה למצוות". וכמו כן כתב הר"ן: "שהרי כל ישראל ערבין זה בזה במצוות וכיון שלא יצא חברו — כמי שלא יצא הוא דמי". הריטב"א אומר בפירושו: "כל ברכות ומצוות אע"פ שיצא מוציא, שאע"פ שמצוות מוטלות על כל אחד — הרי כל ישראל ערבין זה לזה במצוות וכולם כגוף אחד וכערב הפורע חוב חברו".

מושג הערכות, שהראשונים מבססים את פירושם עליו, עבר השתלשלות ראויה לתשומת הלב. על דברי הכתוב (ויקרא כ"ו, ל"ז) "וכשלו איש בעוון אחיו" מפרש הספרא: אינו אומר איש באחיו אלא איש בעוון אחיו; מלמד שכל ישראל ערבין זה בזה. וכפירוש רש"י שם: זה נכשל בעווננו של זה. פירוש מדרשי זה של דברי התוכחה מקבל בדבריהם במקומנו משמעות הלכתית מלאה: מכיון שערבין זה בזה — אין אחד מהם יכול לצאת ידי חובתו, כל זמן שחברו לא קיים את המצוה*. משום כך אין כאן חשש ברכה לבטלה, כי גם זה שכבר עשה את המצוה לא יצא את הכלל של כל המחוייב בדבר.

המשמעות העקרונית של תפישה זאת היא בכך, שאין קיום מצוה אמיתי כל זמן שאין כל ישראל מקיימים אותה.

אין, כמובן, להסיק מתוך כך את המסקנה, שאין חשיבות בקיום המצוה של

* וראה — הרב משה צבי נריה: תורת הערכות (בירור הלכה), הוצאת אפיקי נחלים, ת"א תש"ל. ועי' בספר "משך חכמה" שמות י"ט ח'. — הערת העורך

הפרט, כל זמן שאין קיומה מובטח מצד הכלל. לא עלינו המלאכה לגמור ואין אנו בני חורין להבטל ממנה. לרוב מעשיו המוסריים של האדם יש ערך רק אם הם משמשים כנורמה חברתית. בשעה שהוא כיחיד מקיים אותם — אין להם ערך כשהם לעצמם; אך תלות זאת אינה משחררת אותו כלל וכלל מהתנהגות מוסרית, וכל הצטדקות בהסתמך על עבירות הזולת אינה יכולה להתקבל.

יכול להיות שאין בכוח התפישה הזאת להשרות הרגשת התלהבות בלב המאמין: להיפך, הוא נשאר (לפחות במסיבות שלנו היום, ברוב ישראל חילונית) בהרגשת אי-הסיפוק, שערך מאמציו בקיום התורה הוא מוגבל מאוד. בהכרח אנו חייבים לקיים את המצוות בפיקציה של מצב כאילו כל ישראל מקיימן. מעניינת היא שיטה זאת כשלעצמה, באשר היא מעמידה את הצד החברתי-כללי במרכז קיום התורה ולא את הצד המוסרי-אישי.